

Nomozova O'g'iloy Akmaljon qizi,
Oila va gender ilmiy-tadqiqot instituti
tayanch doktoranti

OILA FAROVONLIGINI TA'MINLASHDA ER- XOTINLARNING MULOQOT MADANIYATINI OSHIRISHNING IJTIMOY-PEDAGOGIK TAMOYILLARI

Annotatsiya. *Ushbu maqolada muloqotning umumiy xususiyatlari yuzasidan xorij olimlarining fikrlari tahlilga tortilgan. Shuningdek, maqola bo'yicha o'tkazilgan kichik tadqiqot natijalariga asosan oilada er va xotin muloqot madaniyatini oshirishga xizmat qiluvchi muloqotning umumiy tamoyillari keltiriladi.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы мнения зарубежных ученых об общих особенностях общения. Также на основе результатов небольшого исследования, проведенного по статье, приводятся общие принципы общения, которые служат повышению культуры общения мужа и жены в семье.*

Annotation. *This article analyzes the opinions of foreign scholars on the general features of communication. Furthermore, based on the results of a small study conducted in this article, general principles of communication are presented, which serve to enhance the culture of communication between husband and wife in the family.*

Tayanch so'zlar: *oila, nutq, nutqiy madaniyat, muloqot madaniyati, ijtimoiylashuv, tamoyil, kontekst, oilaviy munosabatlar.*

Ключевые слова: *семья, речь, культура речи, культура общения, социализация, принцип, контекст, семейные отношения.*

Key words: *family, speech, speech culture, communication culture, socialization, principle, context, family relationships.*

Muloqot shaxsning ijtimoiylashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Rus olimi Y.O.Levshin ta'rifi bilan aytganda, "til inson madaniyatining ko'zgusidir. Insonning shaxsiy madaniyati uning nutqida eng aniq va to'g'ri ifodalanadi. Hozirgi kunda yoshlar orasida muayyan inson haqidagi fikr odatda u bilan muloqotda, ya'ni kommunikativ muhitda shakllanadi.

Kirish. Muloqot madaniyatiga ega bo'lish uchun "inson juda muloqotchana bo'lishi kerak" degan qoida maqsadga muvofiq emas. Zero, atrofidagilar bilan faol muloqotga kirisha olmaydigan insonda nutq madaniyati yuqori darajada bo'lishi mumkin. Nutq madaniyati yillar davomida shakllanib boradi. Bunga tayanch poydevor oila bo'lsa, oiladan tashqarida shaxsning kasbi, ish faoliyati, ta'lim dargohi, jamoasi kabilar ham ta'sir etmay qolmaydi.

Muloqot shaxsning ijtimoiylashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Rus olimi Y.O.Levshin ta'rifi bilan aytganda, "til inson madaniyatining ko'zgusidir. Insonning shaxsiy madaniyati uning nutqida eng aniq va to'g'ri ifodalanadi. Hozirgi kunda yoshlar orasida muayyan inson haqidagi fikr odatda u bilan muloqotda, ya'ni kommunikativ muhitda shakllanadi. Shuning uchun zamonaviy jamiyatda muloqot madaniyatini tarbiyalash ustuvor yo'nalishlardan biridir"¹.

Maqsad va uni asoslash. "Nutq faoliyati (muloqot, kommunikativ akt) ijtimoiy xususiyatga ega, chunki u inson ijtimoiy faoliyatining bir qismidir. Har qanday ijtimoiy faoliyat aloqasiz mumkin emas. Bundan tashqari, muloqotga asoslangan faoliyatlar mavjud. Bu o'qituvchilar, huquqshunoslar, siyosatchilar, jurnalistlar, menejerlar va ko'plab xizmat ko'rsatish xodimlarining faoliyati"². Muloqotga asoslangan faoliyatlar kasbiy jihatdan ajratilgan bo'lsa-da, yana shunday muloqot borki, bu oilaviy muloqot jarayoni bo'lib, bunda yuqoridagi muloqotga asoslangan faoliyatlar ta'sir etishi mumkin. Demak, muloqotni har xil faoliyat jihatidan turli rakursda o'rganish jarayonida oilaviy muloqotni ham alohida muloqotning sohasi sifatida tadqiq etish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Muloqot madaniyatini shakllantirish juda murakkab va mehnat talab qiladigan jarayondir. Qoida tariqasida, u ikkita asosiy ijtimoiy institutda – oila va maktabda amalga oshiriladi. Pedagogik muloqot madaniyatining vazifasi talabalar o'rtasida kommunikativ o'zaro munosabatlarning umumiy madaniyati asoslarini rivojlantirishdir. Oilada buning uchun ota-ona javobgardir. Yaxshi tuzilgan nutq ularga bolalarni tarbiyalash va psixologik shakllantirishda yordam beradi"³.

Evgeniy Olegovich Levshin o'zining ilmiy ishlarida nutq va muloqot madaniyati, shuningdek, ular o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur o'rganishga

¹ Левшин Е.О. Речь и культура общения // Молодой ученый. — 2016. — № 13.2 (117.2). — С. 50-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/117/32402/> (дата обращения: 22.12.2023)

² Введенская Л.А., Колесников Н.П. Культура речи: Учебные пособия. Ростов-на-Дону, Феникс, 2001. — 448 с.

³ Телия В. Н. Коммуникативная функция языка и проблема культурно-языковой компетенции. — М., 2000. — 236 с.

qaratilgan bir qancha tadqiqotlar olib borgan. Levshinning ishlarida nutq faqat soʻzlashuv jarayoni sifatida emas, balki ijtimoiy va madaniy oʻzaro taʼsir shakli sifatida koʻriladi⁴. Quyida Levshin ishiga asoslangan nutq va muloqot madaniyati tahlili haqida baʼzi asosiy fikrlar keltiriladi:

1. Nutq va madaniyatning oʻzaro bogʻliqligi: Levshin nutq va madaniyatni oʻzaro bogʻliq tizimlar sifatida koʻradi. U nutqni faqat til orqali amalga oshiriladigan muloqot vositasi deb hisoblamasdan, uni madaniy faoliyatning muhim qismi sifatida tahlil qiladi. Har bir jamiyatning nutq uslubi, ifodalar va kommunikatsiya shakllari uning madaniyatiga taʼsir qiladi va uni aks ettiradi.

2. Ijtimoiy kontekstda muloqot: Levshin muloqotning ijtimoiy kontekstga qanday taʼsir koʻrsatishini oʻrganadi. U, masalan, nutqning ijtimoiy rollar, ijtimoiy guruhlar va ijtimoiy status bilan bogʻliqligini taʼkidlashadi. Nutq orqali odamlar oʻzlarining ijtimoiy pozitsiyalarini, munosabatlarini va madaniy qadriyatlarini ifodalaydilar. Bunda muloqot jamiyatdagi normativ va anʼanalarga, shuningdek, individual xususiyatlarga ham taʼsir qiladi.

3. Madaniy almashinuv va nutq: Levshin, shuningdek, madaniy almashinuvning nutq shakllariga qanday taʼsir koʻrsatishini tahlil qiladi. Oʻzaro taʼsirlar va madaniyatlararo muloqotda til va nutqning yangi shakllari paydo boʻladi. Masalan, turli madaniyatlar orasida oʻtkazilgan muloqotda biror soʻz yoki ibora yangi maʼno kasb etishi mumkin.

4. Ijtimoiy texnikalar va kommunikativ strategiyalar: Levshin nutq va muloqot madaniyatini oʻrganishda ijtimoiy texnikalar va kommunikatsiya strategiyalariga alohida eʼtibor qaratadi. U har bir ijtimoiy guruh oʻziga xos muloqot uslublarini va kommunikativ strategiyalarni ishlab chiqadi, bu esa jamiyatning madaniy identitetini shakllantiradi.

5. Nutq va muloqotda gender va etnik jihatlar: Levshin gender va etnik jihatlarining nutq va muloqotdagi oʻrni haqida ham tadqiqotlar olib borgan. U jamiyatda nutq orqali gender va etnik ierarxiyalarni qanday aks ettirishini oʻrganadi. Bunda nutqning odatda erkaklar yoki ayollar tomonidan boshqarilishi, shuningdek, turli etnik guruhlarining muloqot uslublari muhim rol oʻynaydi⁵.

Levshinning nutq va muloqot madaniyati tahlili shuni koʻrsatadiki, muloqot faqat individual jarayon emas, balki jamiyatning ijtimoiy, madaniy va tarixiy shart-sharoitlariga bogʻliq boʻlgan murakkab tizimdir.

Levshin, shuningdek, madaniy almashinuvning nutq shakllariga qanday taʼsir koʻrsatishini tahlil qiladi. Oʻzaro taʼsirlar va madaniyatlararo muloqotda til va nutqning yangi shakllari paydo boʻladi. Masalan, turli madaniyatlar orasida oʻtkazilgan muloqotda biror soʻz yoki ibora yangi maʼno kasb etishi mumkin.

⁴ Левшин Е. О. Речь и культура общения // Молодой ученый. — 2016. — № 13.2 (117.2). — С. 50-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/117/32402/> (дата обращения: 22.12.2023)

⁵ Левшин Е. О. Речь и культура общения // Молодой ученый. — 2016. — № 13.2 (117.2). — С. 50-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/117/32402/> (дата обращения: 22.12.2023)

Muloqotning barcha normalari va qoidalari juda muhim, ular ehtiyotkorlik bilan muomalada bo'lishni talab qiladi, chunki bu me'yorlarning buzilishi oldindan aytib bo'lmaydigan, lekin ko'pincha salbiy oqibatlarga olib keladi. Umuman olganda, kommunikatsiya va muloqot turli xil jarayondir.

Nutq orqali odamlar o'zaro munosabatlar o'rnatadilar, madaniyatni yaratadilar va uning rivojlanishiga hissa qo'shadilar.

Ilmiy muammoning tavsifi va yechimi. Muloqotning barcha normalari va qoidalari juda muhim, ular ehtiyotkorlik bilan muomalada bo'lishni talab qiladi, chunki bu me'yorlarning buzilishi oldindan aytib bo'lmaydigan, lekin ko'pincha salbiy oqibatlarga olib keladi. Umuman olganda, kommunikatsiya va muloqot turli xil jarayondir. Bu, birinchi navbatda, o'zaro yo'naltirilgan faoliyat bilan belgilanadi, bu fikr almashishni, ma'lum bir yagona tushunchani shakllantirishni o'z ichiga oladi, bu esa, o'z navbatida, boshqa shaxsni, uning nuqtayi nazarini idrok etishga va eng muhimi, tushunishga olib keladi. Ushbu mavzu bo'yicha nazariy adabiyotlarni o'rganish asosida biz muloqot madaniyatining oltita asosiy yo'nalishini ajratib ko'rsatishimiz mumkin, ular quyidagilarning rivojlanishidan iborat:

- shaxsiy barqaror individual xususiyat sifatida muloqotchanlik;
- shaxsiy munosabatlarning yuqori darajasi;
- guruh rivojlanishining yuqori darajasi;
- birgalikda yo'naltirilgan faoliyatning yuqori darajadagi integratsiyasi;
- ijtimoiy faollik;
- turli faoliyat turlariga tez moslashish qobiliyati”⁶.

Ko'rinib turganidek, insonda muloqot madaniyati shakllanishi bir qancha omillarga bog'liq bo'lib, yuqoridagi yo'nalishlar eng asosiylari hisoblanadi. Masalan, har bir insonning fe'l-atvori, xarakteri turlicha bo'lib, kimdir muloqot qilishni yoqtiradi va unda muloqotchanlik faol bo'lishi mumkin. Kimdir esa aksincha, ya'ni muloqot qilishni xushlamaydi yoki xohlarsa ham muloqotchanlik xususiyati nafaol bo'lishi mumkin. Ammo bir narsani hisobga olish kerakki, muloqotchanlikka muhit juda katta ta'sir ko'rsatadi. Xususan, oila muhiti, ya'ni ota va onaning nutq madaniyati farzandida o'z aksini topishi mumkin.

Jamiyatdagi axloqiy va diniy madaniyat ham og'zaki so'zlashuvga, kishining muloqot madaniyatiga muayyan darajada ta'sir qiladi. Masalan, jamiyatimizda hamisha salomni kanda qilmaslik, o'zidan kattalarga “siz”lab murojaat qilish, oilaviy muhitda erga “siz” shaklida murojaat qilish, shirinsol'lik kabi sifatlar axloqiy madaniyat hisoblanadi. Demak, milliy-madaniy muhit ham muloqotga ta'sir etuvchi omillar qatorida turadi.

⁶ Левшин Е. О. Речь и культура общения // Молодой ученый. — 2016. — № 13.2 (117.2). — С. 50-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/117/32402/> (дата обращения: 22.12.2023)

Iste'dodli pedagog Suxomlinskiy shunday yozadi: "So'z – bu yurakka nozik tegishdir. So'z yurakka eng nozik teginishdir; u mayin, xushbo'y gul va jonli suvga aylanib, ezgulikka ishonchni tiklaydi va o'tkir pichoq ila qalbning nozik matosi qizg'ish temir va tuproq bo'laklari ko'magida tilinadi..."

Haqiqatdan ham, so'z eng nozik tushuncha hisoblanib, inson qalbiga kirib boruvchi dastlabki omillardan biridir. Oilaviy nizolarda ham birgina qarg'ish yoki so'kish juda ayanchli holatlarga sabab bo'lishi mumkin, aksincha, bir og'iz shirin so'z esa nizolarni bartaraf etib, munosabatlarni ijobiy tomonga o'zgartirishi mumkin.

Har bir insonda muloqot madaniyati turli darajada bo'ladi va bu inson hayotida uning turli faoliyati mobaynida yanada rivojlanib, sayqallanib borishi mumkin. Umuman olganda, nutq madaniyatiga ega bo'lish uchun yoshlikdanoq nutq me'yorlariga amal qilish ko'nikmasi shakllantirilishi kerak. "Xo'sh, bu qanday bo'ladi va insonda yoshligidanoq bu ko'nikmani shakllantirishda kimlar yetakchi o'rinda turadi?" degan savol tug'ilishi tabiiy, albatta.

Izlanishlar natijasida aytish mumkinki, muloqot oilaviy munosabatlar ijobiy kechishida barqarorlik indikatorlaridan biri bo'lsa, shuningdek, o'z navbatida, ushbu indikator ishlashiga salbiy va ijobiy ta'sir etuvchi omillar ham mavjud, ya'ni oiladagi muloqot ham sabab, ham oqibat sifatida voqelanishi tadqiqotlar davomida aniqlandi. Shundan kelib chiqqan holda, biz mazkur tadqiqotimizda qayd etilgan muammolarni qamrab oligan holda ularga yechim sifatida quyidagi muloqot tamoyillarini keltirib o'tamiz:

- Hurmat va tenglik tamoyili – har ikki tomon bir-birini hurmat qilishi va teng darajada muomala qilishi lozim.
- Ishonch tamoyili – er-xotin o'rtasida ochiq va samimiy suhbatlar ishonchni mustahkamlaydi.
- Faol tinglash tamoyili – suhbatdoshni gapini bo'lmasdan tinglash, suhbat davomida mimika va tana tilidan foydalangan holda qiziqish ko'rsatish.
- O'zaro tushunish tamoyili – suhbatdoshning his-tuyg'ulariga e'tibor qaratish va tushunishga harakat qilish.
- His-tuyg'ularni anglash tamoyili – har bir tomon o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda etishi kerak.

Yakuniy qism. Umuman olganda, muloqot madaniyati har bir sohada, hayotimizning har bir faoliyatida juda muhim hisoblanadi. Ana shu muhimlik jihati aynan, avvalo, oila muhitida, er va xotin (ota va ona) muloqoti asosida shakllanadi. Bu borada er va xotinning muloqot

Haqiqatdan ham, so'z eng nozik tushuncha hisoblanib, inson qalbiga kirib boruvchi dastlabki omillardan biridir. Oilaviy nizolarda ham birgina qarg'ish yoki so'kish juda ayanchli holatlarga sabab bo'lishi mumkin, aksincha, bir og'iz shirin so'z esa nizolarni bartaraf etib, munosabatlarni ijobiy tomonga o'zgartirishi mumkin.

madaniyatini oshirishda, birinchi navbatda, yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlashda ularga muloqotning umumiy tamoyillari, ko'nikmalarini ham o'rgatib borish maqsadga muvofiq bo'ladi. Xulosa qilib aytganda, yuqorida keltirilgan tamoyillar oilaviy muloqotni yaxshilabgina qolmay, balki o'sib kelayotgan yosh avlod tarbiyasi, nutq odobi shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. *Левшин Е. О. Речь и культура общения // Молодой ученый. — 2016. — № 13.2 (117.2). — С. 50-52. — URL: <https://moluch.ru/archive/117/32402/> (дата обращения: 22.12.2023)*
2. *Введенская Л.А., Колесников Н.П. Культура речи: Учебные пособия. Ростов-на-Дону, Феникс, 2001. — 448 с.*
3. *Телия В. Н. Коммуникативная функция языка и проблема культурно-языковой компетенции. — М., 2000. — 236 с.*